

” Харченко І. Теоретико-практичні засади формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки в умовах інформаційно-освітнього середовища ЗВО. *Освіта. Інноватика. Практика*, 2021. Том 8, № 1. С. 47-57. DOI: 10.31110/2616-650X-vol8i1-007

Kharchenko I. Teoretyko-praktychni zasady formuvannia kultury profesiinoi komunikatsii maibutnikh fakhivtsiv z ekonomiky v umovakh informatsiino-osvitnoho seredovyshcha ZVO [Theoretical and Practical Bases of Formation of Professional Communication Culture of Future Specialists in Economy in the Information-Educational Environment of University]. *Osvita. Innovatyka. Praktyka – Education. Innovation. Practice*, 2021. Vol. 8, № 1. S. 47-57. DOI: 10.31110/2616-650X-vol8i1-007

УДК 378.147:[378.046-021.64:33-051]:005.336.2-028.45
DOI: 10.31110/2616-650X-vol8i1-007

Інна ХАРЧЕНКО

Сумський національний аграрний університет
ORCID 0000 0002 3401 3251

ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНО-ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ЗВО

Анотація. У статті здійснено теоретичне узагальнення та наукове розв'язання проблеми формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки в умовах інформаційно-освітнього середовища ЗВО: розроблено педагогічну систему формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки в умовах інформаційно-освітнього середовища ЗВО у єдності трьох складових (аналітично-цільова, методико-практична, контрольна-результативна) та експериментально перевірено її ефективність; визначено теоретико-практичні засади формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки в умовах інформаційно-освітнього середовища ЗВО через наукове обґрунтування та характеристику сутності й змісту феномену „культура професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки”; визначено сутність і структуру поняття „культура професійної комунікації майбутніх економістів”, яке розглядається у єдності п'яти компонентів: аксіологічного, теоретичного, професійно-термінологічного, процедурного, особистісного; розроблено критерії та показники: ціннісно-мотиваційний (загальнокультурна обізнаність), когнітивний (граматична обізнаність, лексична обізнаність, ІТ-обізнаність), вербально-операційний (здатність оперувати термінами, перцептивно-мовленнєва здатність), поведінково-комунікативний (уміння е-комунікації, професійно-креативні вміння), рефлексивний (вольові якості, здатність до самооцінки). Кількісними параметрами показників визначено характеристики рівнів культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки: досконалий, високий, середній, базовий.

Ключові слова: культура професійної комунікації, професійна комунікація, майбутні фахівці з економіки, формування культури професійної комунікації, інформаційно-освітнє середовище, професійна освіта, культура.

Inna KHARCHENKO

Sumy National Agrarian University
ORCID 0000 0002 3401 3251

THEORETICAL AND PRACTICAL BASES OF FORMATION OF PROFESSIONAL COMMUNICATION CULTURE OF FUTURE SPECIALISTS IN ECONOMY IN THE INFORMATION-EDUCATIONAL ENVIRONMENT OF UNIVERSITY

The scientific novelty is that for the first time developed, theoretically substantiated and experimentally tested the effectiveness of the pedagogical system of forming a culture of professional communication of future specialists in economics in the information-educational environment in university in the unity of three components (analytically target is based on synthesis of system, information, personal-professional, axiological, culturological approaches and general didactic and specific principles (specific principles of professional training; specific principles of using the information-educational environment in university; didactic principles of construction of information-educational environment, special principles of content of information-educational environment in university) methodical-practical is based on traditional and innovative forms (problem lectures, seminars, round tables, discussions, projects, conferences, on-line training, master classes, trainings, webinars, chats), information-perceptual, reproductive and active methods (business games, essays, Senkan, work with dictionaries, activities in pairs and groups, word clouds, scribing, discussions, search activities, web-quests), means (speech; electronic mailboxes, social networks, educational platforms, video and audio recordings, presentations and projects, creation of electronic cabinets and blogs) training; control-effective characterizes the criterion basis for determining the levels of formation of the culture of professional communication) the theoretical and practical bases of formation of the culture of professional communication of future specialists in economics in the information-educational environment in university; defined the essence and structure of the concept of "culture of professional communication of future economists", which is considered in the unity of five components: axiological, theoretical, professional-terminological, procedural, personal; criteria and indicators have been developed, thanks to which it becomes possible to determine the levels of formation of the culture of professional communication of future specialists in economics; the content of educational programs for the training of future specialists in economics, methods and organizational forms of training, which contribute to the formation of a culture of professional communication of future specialists in economics in the information and educational environment of the university; the scientific provisions of the theory and methods of professional training of specialists in economics have been further developed; scientific ideas about the essence, structure, criteria and levels of formation of the culture of professional communication of future specialists in economics in the information and educational environment in university.

Keywords: culture of professional communication, professional communication, future specialists in economics, formation of culture of professional communication, information-educational environment, professional education, culture.

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві, де спостерігаються тенденції віртуалізації усіх сфер життєдіяльності людини, науковці відзначають важливість якісної комунікації в соціумі. Зазначене актуалізує проблему формування у особи культури комунікації як особистісної, так і професійної. Процес комунікації охоплює не тільки обмін інформацією, а й сприйняття та розуміння інших учасників комунікативного процесу, а тому потребує вироблення єдиної лінії комунікативної взаємодії. Проте володіючи лише нормами літературної мови, майбутній фахівець не завжди може досягти бажаних результатів співпраці, оскільки в процесі перемовин у фаховому середовищі потребуватиме розуміння специфічних термінів, професійного сленгу, спілкування усталеними для галузі каналами зв'язку.

З огляду на підвищені вимоги сучасного ринку праці до економістів, що зумовлені активним розвитком науково-технічного прогресу, рівнем економічного розвитку країни, темпами інфляції, конкуренцією на світовому ринку, політичною нестабільністю та соціокультурними факторами, особливого значення набуває культура професійної комунікації фахівця з економіки як складова його загальної професійної культури. Потребуючи поєднання професії з мистецтвом мови й мовлення, культура професійної комунікації виступає сукупним показником не лише професійного досвіду, рівня професійних знань, умінь, навичок, а й почуттів і зразків поведінки та потребує цілеспрямованого формування у закладах вищої освіти, які в межах спеціально створеного інформаційно-освітнього середовища мають можливість сприяти розвитку такої культури через використання сучасних педагогічних та інформаційних технологій і поглиблену інтеграцію комп'ютерних засобів спеціалізованого професійного спрямування з якісним інформаційним забезпеченням освітніх програм підготовки майбутніх фахівців з економіки.

Важливими для вирішення проблеми формування культури професійної комунікації фахівців, у тому числі фахівців з економіки, є наукові результати, пов'язані з формуванням і розвитком: мовної та мовленнєвої культури [1], професійної культури [2-6], інформаційної культури [7], культури спілкування [8-10]; визначенням психолого-педагогічних засад і теоретичних моделей професійної підготовки фахівців економічної галузі в Україні [11]; теоретичних основ підготовки майбутніх економістів [12-13] та наступності вищої економічної освіти [14-15]; особливостями: професійної підготовки економістів у контексті полікультурності [16-21]; формування професійної компетентності фахівців економічного профілю [22]; сутністю електронного освітнього середовища [23-25]; феноменом оздоровчого середовища закладу освіти [26].

Також слід відзначити роботи, пов'язані з професійною мовною та мовленнєвою підготовкою майбутніх фахівців різних спеціальностей як складовою їхньої професійної культури професійно-мовленнєва підготовка: майбутніх філологів [27-32]; майбутніх фахівців нефілологічного профілю [33]; майбутніх учителів іноземних мов [34]; перекладачів [35]; комунікативно-мовленнєвий супровід професійної підготовки майбутніх фахівців і становлення україномовної особистості майбутніх фахівців [36].

Узагальнення результатів наукових досліджень дає підстави стверджувати, що у педагогічній теорії й практиці накопичено значний досвід вирішення проблем, пов'язаних з мовною і професійною підготовкою майбутніх фахівців з економіки, використанням інформаційних ресурсів закладу освіти для її організації та супроводу. Натомість у вітчизняній професійній освіті бракує комплексних досліджень, присвячених проблемі формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки в умовах інформаційно-освітнього середовища ЗВО.

На підставі аналізу результатів наукових праць і практичного педагогічного досвіду окреслено низку актуальних на сьогодні *суперечностей* між:

- процесами глобалізації та інтеграції України в європейський освітній простір, які вимагають якісної професійної комунікації в експертному середовищі, та відсутністю концептуальних положень щодо формування відповідної культури комунікації на рівні закладів вищої освіти;
- суспільними вимогами до фахівців з економіки здійснювати ефективну професійну комунікацію у реальному й віртуальному просторі та недостатнім рівнем сформованості відповідних навичок комунікативної взаємодії;
- загальним характером професійної підготовки майбутніх фахівців з економіки, що зорієнтована на формування й розвиток в них економічних знань і вмінь, та об'єктивними потребами фахівців з економіки у сформованій в них культурі професійної комунікації;
- розробленістю теоретичних положень щодо формування й розвитку професійної культури фахівця та недостатнім методологічним і науково-методичним обґрунтуванням процесу формування у фахівців з економіки культури професійної комунікації;
- необхідністю цілеспрямованого формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки та відсутністю цілісної педагогічної системи, що забезпечує цей процес.

Отже, актуальність проблеми, її соціальна значущість і недостатня теоретична й практична розробленість зумовили вибір теми дослідження „Теоретико-практичні засади формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки в умовах інформаційно-освітнього середовища ЗВО”.

Мета дослідження полягає в науково-теоретичному обґрунтуванні, розробці, та експериментальній перевірці педагогічної системи формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки в умовах інформаційно-освітнього середовища ЗВО.

Методи дослідження. Для досягнення мети було використано комплекс наукових методів:

а) *теоретичні*, спрямовані на здобуття об’єктивних даних та висновків щодо специфіки предмета дослідження, – історичний, функціональний та структурний аналіз процесу формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки в умовах інформаційно-освітнього середовища ЗВО; термінологічний аналіз для уточнення тезаурусу дослідження; структурно-логічний аналіз для визначення сутності і структури понять „культура професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки”, „формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки в умовах інформаційно-освітнього середовища ЗВО”, „інформаційно-освітнє середовище ЗВО”, розробки критеріїв і показників сформованості культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки в умовах інформаційно-освітнього середовища ЗВО; узагальнення та екстраполяції наукових результатів з проблеми дослідження, одержаних у процесі вивчення філософської, психологічної, соціологічної, педагогічної наукової літератури для розробки теоретико-практичних засад формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки в умовах інформаційно-освітнього середовища ЗВО; педагогічне проектування для розробки педагогічної системи формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки в умовах інформаційно-освітнього середовища ЗВО;

б) *емпіричні*, зорієнтовані на безпосереднє практичне вивчення досліджуваних явищ, – спостереження за освітнім процесом у закладах вищої освіти, узагальнення практики функціонування інформаційно-освітнього середовища ЗВО та педагогічного досвіду викладачів для уточнення суперечностей між чинною системою професійної підготовки майбутніх фахівців з економіки та потребами суспільства; бесіди зі студентами, викладачами, фахівцями економічної сфери для визначення методичних засад формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки в умовах інформаційно-освітнього середовища ЗВО; педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний і контрольний етапи) для перевірки ефективності педагогічної системи формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки в умовах інформаційно-освітнього середовища ЗВО; анкетування, опитування, тестування майбутніх фахівців з економіки для визначення рівнів сформованості в них культури професійної комунікації; графічний аналіз динаміки рівнів сформованості культури професійної комунікації фахівців з економіки за кожним із показників для встановлення якісних зрушень у результатах професійної підготовки;

в) *статистичні методи* (критерії Стюдента і хі-квадрат) для проведення кількісного і якісного аналізу отриманих даних, підтвердження ефективності педагогічної системи формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки в умовах інформаційно-освітнього середовища ЗВО.

Результати. За результатами узагальнення і систематизації наукових розвідок обґрунтовано посилення ролі комунікації в глобалізованому суспільстві, що обумовлює провідну роль здатності ефективного обміну інформацією та комунікації в соціумі.

Термінологічний аналіз сутності поняття „комунікація”, а також наявних комунікативних моделей дав підстави для висновку, що *комунікація – це складний процес установалення й налагодження взаєморозуміння між партнерами за допомогою спілкування (вербальними й невербальними засобами)*. Встановлено, що дефініцією „комунікація” позначається процес обміну думками, даними та емоціями у процесі взаємодії людей через засоби мови і мовлення. Поняття „комунікація” не може існувати поза межами культури, оскільки культура, як і комунікація, є явищем соціальним. Натомість поняття „культура” є фундаментальним і вивчається низкою гуманітарних наук (філософією, історією, психологією, соціологією, антропологією, країнознавством, культурологією, етнологією, археологією, мистецтвознавством, лінгвістикою, семіотикою та ін.), а тому наявні різні підходи щодо тлумачення поняття „культура” (соціологічний, історичний, нормативний, психологічний, дидактичний, антропологічний).

Узагальнення робіт науковців обумовило висновок про те, що професійна комунікація ґрунтується на фахових знаннях і комунікативних вміннях, навичках професійного спілкування, соціально-особистісному досвіді та детермінується індивідуальними якостями особистості, необхідними для успішного виконання професійної діяльності, зокрема професій типу „людина – людина”. При цьому вченими з огляду на відмінності понять „мова-мовлення-спілкування-комунікація” розрізняються категорії „культура”, „культура спілкування”, „культура мовлення”, „культура мови”, „комунікаційна культура”, „культура професійної взаємодії”. За результатами

термінологічного аналізу встановлено, що зазначені категорії не враховують аспект професійної діяльності та аспект активного розвитку інформаційних технологій і засобів, які у своїй єдності обумовлюють нову якість професійної комунікації, яка системно не досліджена професійно-педагогічним середовищем.

За аналізом проведених досліджень у галузі професійної підготовки фахівців з економіки та узагальненням їх результатів та висновків, а також за аналізом нормативних документів (законодавчі акти, положення й методичні рекомендації МОН, освітні стандарти, освітні програми, робочі програми навчальних дисциплін тощо) встановлено, що:

- майбутній фахівець з економіки серед іншого повинен: володіти діловою українською мовою та застосовувати її функціональні можливості; володіти економічною термінологією та вміння її використовувати в процесі професійного спілкування; володіти нормами мовного спілкування у різних форматах взаємодії; володіти нормами мовленнєвої поведінки у процесі ведення перемовин; володіти вміннями сприймати, розуміти й реагувати на сказане чи написане, прогнозувати розвиток діалогу та реакцію співрозмовника, комунікувати з урахуванням цілей професійної діяльності, створити та підтримувати доброзичливу атмосферу комунікації; володіти навичками організації комунікативної взаємодії з використанням інформаційних технологій і засобів зв'язку;

- базисом формування професійної культури фахівців є їхня мовно-мовленнєва підготовка, яка має здійснюватися в закладах освіти, де передбачено створення відповідного навчально-методичного супроводу з урахуванням обраної галузі, і характеризується психолого-комунікативними, мовно-мовленнєвими вміннями, уміннями вербально-професійної імпровізації; передбачає врахування значущості ролі української мови у професійній підготовці фахівців різних напрямів, у т.ч. й економічного.

З урахуванням професіограми майбутніх фахівців з економіки описано комунікативну діяльність як базис їхньої професійної культури. *Комунікативна діяльність майбутніх фахівців з економіки* характеризується влучним та доцільним використанням економічних термінів у процесі виконання професійних обов'язків, вміннями та навичками граматично правильно будувати речення та власний діалог, використовуючи фахову термінологію.

Культуру професійної комунікації майбутнього фахівця з економіки визначено як складову професійної культури, яка необхідна фахівцю з економіки для ефективного здійснення комунікативної діяльності та проявляється в позитивному особистісному ставленні до комунікативної взаємодії, досконалому володінні комплексом загальних і спеціальних знань, нормами мови й мовлення та вміннях їх коректного застосування у процесі передачі думки в усіх видах фахового спілкування.

Формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки розглянуто як спеціально організований, професійно орієнтований освітній процес, результатом якого є утворення ціннісних установок та мотивів здійснювати комунікативну діяльність, набуття загальних і спеціальних (фахових, мовних, мовленнєвих) знань, умінь користуватися фаховою термінологією у професійних цілях, набуття здатності користуватися мовою як засобом спілкування у різних професійних ситуаціях, а також здатності до рефлексії у професійній комунікації.

З урахуванням результатів наукових розвідок (В. Биков, А. Веряєв, І. Гевко, Н. Гонтаровська, Р. Гуревич, А. Данилюк, В. Комісаров, Р. Клопов та ін.) визначено сутність *інформаційно-освітнього середовища ЗВО* – цілеспрямовано побудована в межах освітньої діяльності ЗВО система, яка включає інформаційні ресурси навчального, наукового, популярного характеру, інформаційні технології (електронні, дистанційні, мобільні) їх використання, засоби організації та управління освітньою діяльністю через офіційні канали електронної комунікації.

За результатами аналізу наукових робіт обґрунтовано *педагогічну систему формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки в умовах інформаційно-освітнього середовища ЗВО* як динамічно функціональний комплекс діалектично пов'язаних між собою підсистем, що створюють оптимальні умови для утворення ціннісних установок і мотивів здійснення комунікативної діяльності, набуття студентами загальних і спеціальних (фахових, мовних, мовленнєвих) знань, умінь користуватися фаховою термінологією у професійних цілях, набуття здатності користуватися мовою як засобом спілкування у різних професійних ситуаціях, а також здатності до рефлексії у професійній комунікації (рис. 1).

Ефективність педагогічної системи вимагала свого підтвердження через проведення педагогічного експерименту, який передбачав порівняння освітніх досягнень майбутніх фахівців з економіки щодо сформованості компонентів культури професійної комунікації, що потребувало розробки критеріальної основи дослідження.

Педагогічний експеримент здійснювався з 2010 по 2020 роки у три етапи: організація та проведення констатувального етапу – з 2010 по 2017 рр.; формувальний етап – з 2017 по 2019 рр.; заключний етап – з 2019 по 2020 рр.

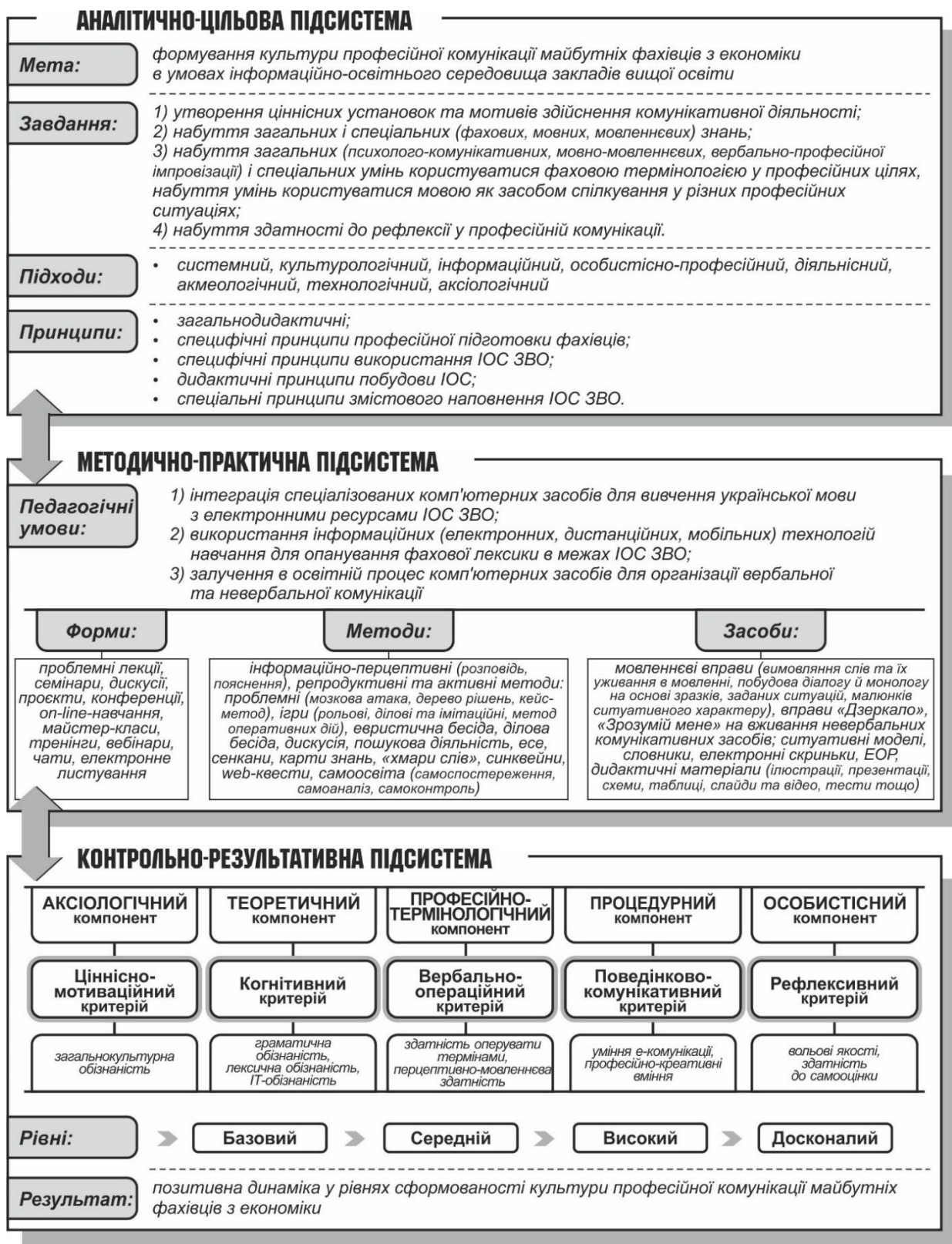

Рис. 1. Педагогічна система формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки в умовах інформаційно-освітнього середовища ЗВО

В експерименті брали участь 621 студент (галузі знань 05 „Соціальні та поведінкові науки” спеціальності 051 „Економіка” та галузі знань 07 „Управління та адміністрування” спеціальностей 072

„Фінанси, банківська справа та страхування” і 075 „Маркетинг”) та 18 викладачів. Для проведення дослідження було сформовано експериментальні (ЕГ, обсяг 307 осіб) та контрольні (КГ, обсяг 314 осіб) групи.

На констатувальному етапі за результатами опитування студентів встановлено, що в процесі їхньої професійної підготовки недостатньо уваги приділяється формуванню загальних і спеціальних (фахових, мовних, мовленнєвих) знань та вмінь, необхідних фахівцю з економіки для ефективного здійснення комунікативної діяльності, упередженим є особистісне ставлення до комунікативної взаємодії, володіння нормами мови й мовлення та вміння їх комунікативно доцільного застосування під час спілкування. На запитання „Чи вважаєте Ви свій рівень культури професійної комунікації достатнім для подальшого використання в майбутній професійній діяльності?” було отримано такі відповіді: „так” – 27%; „ні” – 21%, „важко відповісти” – 52%. Неусвідомлення ролі культури професійної комунікації у майбутній професійній діяльності зумовили низькі показники професійної зацікавленості студентів, нездатність доцільно використовувати економічні поняття на практиці зумовила низьку самооцінку студентів та низьку вмотивованість розширювати вміння та навички професійної комунікації, опановувати специфічні економічні поняття,

Опитування викладачів свідчить про усвідомлення ними необхідності формування культури професійної комунікації у студентів (85% ствердних відповідей). 78% викладачів переконані у необхідності зміни підходів до освітнього процесу через уведення інтерактивних методів навчання. Разом з тим, наголошено (66%) на низьких показниках володіння фаховою термінологією майбутніми економістами, відсутності вмінь їх практичного використання та знецінення студентами її значення для майбутньої діяльності. Серед причин респонденти зазначають: відсутність ґрунтовних знань про професію економіста – 42%; незацікавленість та нерозуміння студентами ролі культури професійної комунікації у майбутній професійній діяльності; обмеженість знань про термінологію і жаргонізми – 36%; недооцінювання студентами власних сил, знань та вмінь – 56%; нездатність самостійно виконувати поставлені завдання – 66%.

Також викладачі зазначали про використання студентами некоректних підходів до розширення власного рівня професійної комунікації (46%), формування знань фахової термінології (34%). Водночас за результатами опитувань підтверджено, що неабияке значення для формування культури професійної комунікації майбутніх економістів мають волевові якості студентів (76% опитаних викладачів), проте опитані вказували на те, що рівень сформованості таких якостей є низьким (74%).

Під час проведення констатувального етапу експерименту було виявлено певні недоліки в організації освітнього процесу, оскільки значна увага зосереджувалася на формуванні економічних знань студентів і лише частина часу відводилася на формування культури професійної комунікації майбутніх економістів, мало уваги приділялось спрямованості професійних завдань на формування культури професійної комунікації, але вмотивованість студентів на виконання такої діяльності нічим не підкріплювалась.

Також за результатами опитування встановлено важливість якісної освітньо-консультаційної підтримки майбутніх фахівців з економіки. Для формування в них культури професійної комунікації, на думку викладачів, важливими є не лише курси економічного спрямування, які впливають на формування фахової термінології, здатність оперувати й сприймати фаховий матеріал та рівень сформованості процедурної складової культури професійної комунікації (100% опитаних викладачів), а й курси української мови (за професійним спрямуванням), „Культура професійного мовлення”, „Медіаграмотність”, „Інформаційно-комунікаційні технології”, „Цифрові технології в галузі” (87% опитаних), причому відзначено важливість подання таких курсів у т.ч. з використанням інформаційно-освітнього середовища ЗВО.

Мета формувального етапу експерименту полягала у розробці та перевірці ефективності педагогічної системи формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки в умовах інформаційно-освітнього середовища ЗВО.

Експериментальний освітній процес було структуровано таким чином, щоб знання студентів, одержані у вигляді теорій, положень, глосарію, трансформувалися у відповідну систему, професійні вміння і навички, що потрібні для майбутньої економічної діяльності фахівцю з високим рівнем культури професійної комунікації. На формувальному етапі експерименту поряд із традиційними формами навчання (лекціями, практичними, семінарськими заняттями, самостійною та пошуково-дослідницькою діяльністю студентів) ми використовували ситуативне моделювання, імітаційні та рольові ігри, карти знань, „хмари слів”, синквейни, ігрові технології (економічні казки, кросворди, ребуси), тестові технології, продуктивні діалоги, бесіди, дискусії, веб-квести.

Залучалися різні форми організації навчальної діяльності: колективна, індивідуальна, групова, при цьому обрані методи й форми навчання підтримувалися залученням інформаційних технологій, дублювалися в межах дистанційних платформ навчання. Основну роль під час експериментального навчання відводилося практичним заняттям, під час яких відбувалося формування культури

професійної комунікації майбутніх економістів. Підготовка та проведення практичних занять включали різні види групової, колективної та індивідуальної роботи студентів. Практичні заняття ставили за мету: з'ясувати рівень засвоєння теоретичного матеріалу з української мови, необхідного для формування культури професійної комунікації майбутніх економістів, актуалізувати, систематизувати й поглибити набуті раніше знання з сучасної ділової української мови; формувати уміння й навички грамотного, позбавленого мовних недоліків професійного спілкування майбутніх фахівців в усній і писемній формах; підвищити рівень мовленнєвої та загальної культури майбутніх економістів; мотивувати студентів економічних спеціальностей до формування культури професійної комунікації.

Заняття, орієнтовані на самостійну роботу студентів, передбачали такі види мовленнєвої діяльності: опрацювання основної та додаткової літератури; підготовку усних повідомлень з питань, що потребують додаткового розгляду; написання конспектів, рефератів, складання тез, добір текстів для ілюстрування мовних явищ тощо. Індивідуальні заняття було спрямовано на усвідомлення й закріплення студентами необхідних теоретичних знань, формування мовленнєвих умінь і навичок з урахуванням індивідуальних особливостей мовлення. Колективні заняття будувались на основі виконання пізнавальних завдань у ситуації ділової та імітаційної гри, професійно-спрямованого групового навчання. До практичних занять ми підбирали завдання, які містили: усні та письмові вправи з мовленнєвим матеріалом, спрямовані на формування культури професійного мовлення майбутніх економістів; творчі завдання з розвитку навичок діалогічного та монологічного мовлення: складання висловлювання на професійну тему без попередньої підготовки, підготовка зв'язних відповідей, моделювання мовленнєвих професійних ситуацій тощо, матеріал для ділових, імітаційних і рольових ігор.

Окрім фахових економічних дисциплін, курсу „Українська мова за професійним спрямуванням”, розроблених авторських спецкурсів («Культура професійного мовлення», «Медіаграмотність»), особлива увага приділялася інформатичним дисциплінам, що викладаються студентам економічних спеціальностей: крім звичних курсів „Інформаційно-комунікаційні технології в економіці”, пропонувалися „Комп'ютерне моделювання”, „Інформаційні технології та кібербезпека”, „Інформаційні сервіси та технології в економіці та публічному управлінні”, які були розташовані в систем Moodle, а доступ до них був відкритий студентам ЕГ. Серед завдань вивчення цих дисциплін, відзначимо інтеграцію спеціалізованих комп'ютерних засобів з електронними ресурсами інформаційно-освітнього середовища ЗВО; використання електронних, дистанційних, мобільних технологій в межах інформаційно-освітнього середовища ЗВО; залучення в освітній процес комп'ютерних засобів для організації комунікації, а також моделювання реальних ситуацій, у яких основне місце займали вербально-комунікативні (запитання-відповідь) та е-комунікативні завдання для формування умінь та навичок у майбутніх економістів вільно висловлюватися та спілкуватися на професійні теми з використанням фахової термінології.

Для визначення рівня сформованості культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки після формувального етапу експерименту були використані ті ж опитувальники, що й на початку педагогічного експерименту. Їх застосування на *заключному етапі* дозволило зіставити рівні навчальних досягнень КГ і ЕГ та підтвердити ефективність педагогічної системи формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки в умовах інформаційно-освітнього середовища ЗВО.

Динаміка показника „Загальнокультурна обізнаність” свідчить, що у групах ЕГ і КГ цей показник для середніх статистично відрізнявся, а саме у ЕГ відбулося збільшення високого та досконалого рівнів на 34% та 12,8% відповідно, у КГ таке збільшення є значно меншим (29,3% та 5,5% відповідно). Вважаємо, що саме залучення авторських навчально-методичних матеріалів стало тією базою, завдяки якій відбулося більш ефективне формування аксіологічного компоненту культури професійної комунікації.

Підібрані нами для майбутніх економістів завдання, окрім професійної спрямованості, передбачали й обізнаність у сфері світогляду, були пов'язані з ціннісними орієнтаціями, здатністю майбутніх економістів бачити та розуміти навколишній світ, орієнтуватись у ньому, усвідомлювати свою роль і призначення, що й сприяло формуванню аксіологічного компоненту КПК.

Динаміка показника „Граматична обізнаність” свідчить, що у групах ЕГ і КГ цей показник для середніх статистично відрізнявся, а саме у ЕГ відбулося збільшення високого та досконалого рівнів на 39,4% та 29,8% відповідно. У КГ таке збільшення є значно меншим (21,1% та 8,2% відповідно). Це означає, що майбутні економісти ЕГ на більш високому рівні володіють знаннями про граматичні системи мови, обізнані з функціональними стилями та жанрами української мови, стилістичними прийомами й експресивними засобами їх актуалізації. Вважаємо, що цьому сприяло опанування дисципліни „Українська мова (за професійним спрямуванням)” на початку навчання і вивчення спецкурсу „Основи культури спілкування” пізніше.

Динаміка показника „Лексична обізнаність” підтверджує статистичну відмінність у кінцевих результатах: у ЕГ відбулося збільшення високого та досконалого рівнів відповідно на 36,3% та 28%, а в КГ таке збільшення було на рівні 22,1% та 8,2%. Це дає підстави стверджувати, що студенти ЕГ більшою мірою здатні розпізнавати й адекватно використовувати термінологію в професійній сфері відповідно до правил граматичної будови мови та комунікативної ситуації. Це свідчить про успішне формування теоретичної складової культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки завдяки вивченню дисципліни „Українська мова (за професійним спрямуванням)” та економічних дисциплін і спеціальних фахових дисциплін.

Динаміка показника „ІТ-обізнаність” також для ЕГ була кращою: у цій групі відбулося збільшення високого та досконалого рівнів на 23,4% та 14,9% відповідно, у КГ таке збільшення є статистично меншим 20,8% та 4,4% відповідно. Серед чинників, які сприяли такому покращенню бачимо посилене використання інформаційних (електронних, дистанційних, мобільних) технологій навчання та постійне залучення інформаційно-освітнього середовища ЗВО для виконання самостійних завдань. Також вагомим вважаємо удосконалення змісту дисципліни „Інформаційні технології”, де були передбачені значна кількість завдань на роботу з різними видами текстів, структурою електронних джерел, вивчення особливостей функціонування сучасних систем повнотекстового пошуку, функціонування соціальних мереж, організації чатів, створенню блогів тощо.

Динаміка показника „Здатність оперувати термінами” свідчить, що у групах ЕГ і КГ цей показник для середніх статистично відрізнявся, а саме в ЕГ відбулося збільшення середнього, високого та досконалого рівнів на 6,4%, 24,5% та 13,8% відповідно, у КГ таке збільшення стосується лише середнього та високого рівня і становить 18,3% та 19,2% відповідно, а на досконалому рівні змін не відбулося. Встановлено, що покращенню цього показника в ЕГ сприяло впровадження розроблених навчально-методичних матеріалів та орієнтація на активні методи навчання: робота зі словниками, діяльність у парах і групах, хмари слів, скрайбінг, дискусії, пошукова діяльність, web-квести. Студенти ЕГ більш вправно вміють розпізнавати й адекватно використовувати економічну термінологію.

Динаміка показника „Перцептивно-мовленнєва здатність” свідчить: в ЕГ відбулося збільшення середнього, високого та досконалого рівнів на 10,2%, 19,8% та 1,7% відповідно, у КГ таке збільшення стосується лише середнього та високого рівня і становить 21% та 20,5% відповідно, а на досконалому рівні відбулося незначне зниження на 0,4%. Як свідчать спостереження, майбутні фахівці з економіки в ЕГ набули більшою мірою вмінь продуктивно співпрацювати в гетерогенних групах, умінь перетворювати теоретичні знання у текст і розмову, свідомо застосовують вербальні та невербальні засоби побудови і презентації текстів різних жанрів, легко сприймають на слух комунікативний намір співрозмовника й адекватно реагують на репліки. Вважаємо, що цьому сприяли обрані форми й методи навчання (проблемні лекції, семінари, круглі столи, дискусії, проекти, конференції).

Динаміка показника „Професійно-креативні вміння” свідчить, що в ЕГ відбулося збільшення високого та досконалого рівнів на 20,6% та 15,8% відповідно, у КГ таке збільшення стосується лише середнього, високого та досконалого рівня і становить 1,3%, 18,8% та 9,4% відповідно. Студенти ЕГ набули більш розвинених умінь налагоджувати комунікативні відносини, оперативно і вправно орієнтуються та діють у квазіпрофесійних ситуаціях, виявляють самостійність і креативність в ухваленні рішень. Вважаємо, що формування цих здатностей реалізується через зміст фахових навчальних дисциплін, що сприяють накопиченню досвіду культури професійної комунікації, пов'язаного з майбутньою професійною діяльністю економіста.

Для показника „Уміння е-комунікації” встановлено, що в ЕГ відбулося збільшення середнього й високого рівнів на 3,2% та 63,8% відповідно та зниження досконалого рівня на 8,5%. У КГ маємо аналогічні тенденції, тобто збільшення стосується лише середнього та високого рівнів на 37,7% та 28,4%, а на досконалому рівні спостерігаємо зменшення на 7,3%. Таку ситуацію пояснюємо тим, що переважна більшість студентів з високим рівнем навчальних досягнень не пройшли повторно онлайн тренінг про особливості роботи MS Teams, а відразу виконували лабораторну роботу. Проте на якісному рівні ми констатуємо, що студенти обох груп успішно використовують спілкування у чатах, електронні скриньки, соціальні мережі, освітні платформи, відео й аудіо записи, презентації і проекти, створення кабінетів і блогів.

Динаміка показника „Вольові якості” свідчить, що у групах ЕГ і КГ цей показник для середніх статистично відрізнявся, а саме у ЕГ відбулося збільшення високого та досконалого рівнів на 14,9% та 12,7% відповідно, у КГ таке збільшення теж стосується високого та досконалого рівня і становить 4,6% та 5,5% відповідно. Як показали спостереження, студенти ЕГ постійно перебувають у пошуках нових та нестандартних методів, впевнено обґрунтовуючи й відстоюючи власні погляди, що сприяє постійному налагодженню комунікативних зв'язків і відносин та забезпечує відповідний успіх у діловому спілкуванні. Вважаємо, що основним чинником, що забезпечив підвищення цього показника, є акцент на самостійну роботу і виконання дослідницьких завдань, залучення інтерактивних методів навчання.

Динаміка показника „Здатність до самооцінки” для ЕГ по відношенню до КГ також є кращою: у ЕГ відбулося збільшення високого та досконалого рівнів на 18,7% та 12,2% відповідно, у КГ таке

збільшення теж стосується високого та досконалого рівня, але на рівні 8,6% та 9,5% відповідно. Як показали спостереження, студенти ЕГ постійно оцінюють власну роботу, аналізують одержані результати, демонструють усвідомлення готовності до виконання професійних обов'язків та постійно прагнуть до одержання нових знань та вмінь з метою фахового вдосконалення. Основним чинником, що забезпечив підвищення цього показника, бачимо залучення активних методів навчання та участь у конференціях і чатах, які стимулювали не лише якість підготовки до заходів, а й давали можливість порівняти результати свої та колег, обмінятися думками й позиціями у конструктивному діалозі.

Отже, статистичний аналіз результатів проведеного педагогічного експерименту на рівні значущості 0,05 засвідчив успішність реалізації педагогічної системи формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки в умовах інформаційно-освітнього середовища ЗВО.

Висновки. За результатами проведення педагогічного експерименту сформульовано *практичні рекомендації викладачам* для формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки в умовах інформаційно-освітнього середовища ЗВО:

- робити постійні ціннісні настанови та мотивувати майбутніх фахівців з економіки до якісної професійної комунікації;
- сприяти усвідомленню студентами мовних цінностей суспільства; здійснювати активний пошук нових активних \інтерактивних методів і прийомів навчання з урахуванням розвитку ІТ-засобів та можливостей самого інформаційно-освітнього середовища ЗВО;
- гнучко використовувати групові форми навчання; активно використовувати сюжетні завдання (кейси) для розвитку навичок професійної комунікації;
- організувати наскрізне навчання мові за рахунок міжкафедральних зв'язків.

Наукове дослідження не вичерпує всі аспекти проблеми формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки в умовах інформаційно-освітнього середовища ЗВО й засвідчує необхідність її подальшої розробки за такими перспективними напрямками: розвиток культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки у процесі виробничої практики, в умовах неформальної освіти, на засадах самоосвітньої діяльності. Залишається актуальною проблема формування й розвитку культури професійної комунікації фахівців інших спеціальностей.

Список використаних джерел

1. Семенов О. М., Дейниченко Н. П. Методика викладання української мови у вищих навчальних закладах. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2014. 220 с.
2. Иванова И. Н., Максимова Л. Н. Культура профессиональных сообществ: исторический контекст профессиональной культуры. *Вопросы культурологии*. 2011. № 5. С. 89–94.
3. Benedict R. *Patterns of Culture*. Boston-New York: Houghton, Mifflin and Company, 1994. 260 p.
4. Hofstede G. H. *Culture's consequences : comparing values, behaviours, institutions and organization across countries*. Thousand Oaks : Sage Publications, 2001. 596 p.
5. Kroeber A. L., Kluckhohn C. *Culture : A critical review of concepts*. Cambridge, Massachusetts, U.S.A. : The Museum, 1992. 223 p.
6. Malinowski B. *A Scientific Theory of Culture and Other Essays*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 1991. 944 p.
7. Рамський Ю. С. Формування інформаційної культури особи – пріоритетне завдання сучасної освітньої діяльності. *Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання: 36. наук. праць*. Київ : НПУ ім. М.П. Драгоманова. 2004. Вип. 8. С. 19-42.
8. Стахів М. Український комунікативний етикет. Київ : Знання, 2008. 245 с.
9. Чмут Т. К., Чайка Г. Л. Етика ділового спілкування. Київ : Знання, 2007. 230 с.
10. Keyton J. *Communication and organizational culture: A key to understanding work experience*. Thousand Oaks, CA: Sage, 2011. 232 p.
11. Стрельников В. Проектування професійно-орієнтованої дидактичної системи підготовки бакалаврів економіки: монографія. Полтава: РВЦ ПУСКУ, 2006. 375 с.
12. Лебедик Л. В. Педагогічна підготовка магістрів у вищих економічних навчальних закладах : монографія. Полтава: РВВ ПУЕТ, 2011. 165 с.
13. Набока О. Г. Професійно-орієнтовані технології навчання у фаховій підготовці майбутніх економістів: теорія і методика застосування : монографія. Слов'янськ : Підприємець Маторін Б. І., 2012. 303 с.
14. Шпак О. Т. Теорія та практика підготовки педагогічних кадрів до економічного виховання школярів у системі безперервної освіти : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : спец.13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Київ, 2001. 27 с.
15. Загородня А. А. Професійна підготовка фахівців економічної галузі у закладах вищої освіти Республіки Польщі та України : Монографія. Київ : ВП «Едельвейс», 2018. 392 с.
16. Баловсяк Н. В. Формування інформаційної компетентності майбутнього економіста в процесі професійної підготовки : автореф. дис.канд. пед. наук : 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. Київ, 2006. 28 с.
17. Byram M. Assessing intercultural competence. *Sprogforum*. 2000. Vol. 6, №18. P. 8–13.
18. Hymes D. H. *On communicative competence*. Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 2001. 213 p.

19. PACTE 2005: Investigating Translation Competence: Conceptual and Methodological Issues / A. Hurtado, A. Beeby, M. Fernández, O. Fox, I. Kozlova, W. Neunzig, M. Presas, P. Rodríguez, L. Romero. *Meta*. 2005. Vol. 50. № 2. P. 609–619.
20. Quality education and competencies for life/ Workshop 3/ Background Paper. 2004.
21. Rychen S., Tiana A. Developing Key Competencies in Education : Some Lessons from International and National Experience, Geneva: UNESCO-IBE, Studies in Comparative Education.). 2004.
22. Приходченко К. І. Творче освітньо-виховне середовище : теоретичний і практичний концепти : монографія. Донецьк : Вид-во «Ноулідж» (донецьке відділення), 2011. 382 с
23. Биков В. Ю. Теоретико-методологічні засади моделювання навчального середовища сучасних педагогічних систем / Інформаційні технології і засоби навчання: зб. наук. праць / [за ред. В. Ю. Бикова. Ю. О. Жука] / Інститут засобів навчання АПН України. Київ : Атіка. 2005. С. 5 - 15.
24. Rosenberg M. Beyond E-Learning: New Approaches to Managing and Delivering Organizational Knowledge. ASTD International Conference – June 3 – Atlanta, 2007.
25. Canale M., Swain M. Theoretical basis of communicative approaches to second language teaching and testing. *Applied Linguistics*. 1990. №1. P. 27- 31.
26. Омельченко С. О. Валеонасичений здоров'язбережувальний освітній простір вищого навчального закладу. Слов'янськ : Вид. центр СДПУ, 2012. 131 с.
27. Бородіна Н. С. Наукові засади професійного засвоєння лінгводидактичної термінології студентами філологічних факультетів : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.02. Херсон, 2007. 283 с.
28. Byram M., Esarte-Sarries V. Investigating Cultural Studies in Foreign Language Teaching: A Book for Teachers. Clevedon, United Kingdom : Multilingual Matters, Ltd. 1991. 239 p.
29. Chomsky N.A. "Linguistic Theory" in Language Teaching : B reader Contexts. *North east Conference on the Teaching of Foreign Language*. Wisconsin : George Banta Company, 1966. P. 173–193.
30. Kramsh Cl. Context and Culture in Language Teaching. Oxford : OUP, 1993. 295 p.
31. Sapir E. Culture, Genuine and Spurious. *The American Journal of Sociology*. 1999. №29 (4). P. 401–429.
32. Vlasjuk I. V. Determinational criterias of economist's professional and terminological competence development. *International Journal of Economics and Society*. Memphis, USA: ICES Foundation, 2015. [Vol. 1, Issu 1]. P. 121-124.
33. Бондаренко Г. П. Методика навчання студентів економічних спеціальностей української наукової термінології в умовах східного регіону України: дис. канд. пед. наук: 13.00.02 / Східноукраїнський національний ун-т ім. Володимира Даля. Луганськ, 2008. 260 с.
34. Добровольська Л. А., Варенко В. М. Українська авіаційна термінологія: проблеми формування та функціонування. Київ : Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах. 2017. Вип. 35. С. 5-9.
35. Підручна З. Ф. Формування професійної комунікативної компетентності майбутніх перекладачів у процесі фахової підготовки : дис... канд. наук: 13.00.04. 2009. 260 с.
36. Вахницька М. Г. Професійно-мовленнєва підготовка педагога-нефілолога в умовах багатомовності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання». Херсон. держ. ун-т. Херсон, 2007. 23 с.

References

1. Semenoh O. M., Deinychenko N. P. Metodyka vykladannia ukrainskoi movy u vyshchikh navchalnykh zakladykh. Sumy : Vyd-vo SumDPU imeni A. S. Makarenka, 2014. 220 s.
2. Yvanova Y. N., Maksymova L. N. Kultura professionalnykh soobshchestv: ystorycheskyi kontekst professionalnoi kultury. *Voprosy kulturolohyi*. 2011. № 5. S. 89–94.
3. Benedict R. Patterns of Culture. Boston-New York: Houghton, Mifflin and Company, 1994. 260 p.
4. Hofstede G. H. Cultures consequences : comparing values, behaviours, institutions and organization across countries. Thousand Oaks : Sage Publications, 2001. 596 p.
5. Kroeber A. L., Kluckhohn C. Culture : A critical review of concepts. Cambridge, Massachusetts, U.S.A. : The Museum, 1992. 223 p.
6. Malinowski V. A Scientific Theory of Culture and Other Essays. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 1991. 944 p.
7. Ramskyi Yu. S. Formuvannia informatsiinoi kultury osoby – priorytetne zavdannia suchasnoi osvithoi diialnosti. *Kompiuterno-orientovani systemy navchannia: Zb. nauk. prats. Kyiv : NPU im. M.P. Drahomanova. 2004. Vyp. 8. C. 19-42.*
8. Stakhiv M. Ukrainskyi komunikativnyi etyket. Kyiv : Znannia, 2008. 245 s.
9. Chmut T. K., Chaika H. L. Etyka dilovoho spilkuvannia. Kyiv : Znannia, 2007. 230 s.
10. Keyton J. Communication and organizational culture: A key to understanding work experience. Thousand Oaks, CA: Sage, 2011. 232 r.
11. Strelnikov V. Proektuvannia profesiino-orientovanoi dydaktychnoi systemy pidhotovky bakalavriv ekonomiky: monohrafiia. Poltava: RVTs PUSKU, 2006. 375 s.
12. Lebedyk L. V. Pedahohichna pidhotovka mahistriv u vyshchikh ekonomichnykh navchalnykh zakladykh : monohrafiia. Poltava: RVV PUET, 2011. 165 s.
13. Naboka O. H. Profesiino-orientovani tekhnologii navchannia u fakhovii pidhotovtsi maibutnikh ekonomistiv: teoriia i metodyka zastosuvannia : monohrafiia. Sloviansk : Pidpriyemets Matorin B. I., 2012. 303 s.
14. Shpak O. T. Teoriia ta praktyka pidhotovky pedahohichnykh kadriv do ekonomichnoho vykhovannia shkoliariv u systemi bezpererвної osvity : avtoref. dys. ... d-ra ped. nauk : spets.13.00.04 «Teoriia i metodyka profesiinoi osvity». Kyiv, 2001. 27 s.
15. Zahorodnia A. A. Profesiina pidhotovka fakhivtsiv ekonomichnoi haluzi u zakladykh vyshchoi osvity Respubliky Polshchi ta Ukrainy : Monohrafiia. Kyiv : VP «Edelveis», 2018. 392 s

16. Balovsiak N. V. Formuvannia informatsiinoi kompetentnosti maibutnoho ekonomista v protsesi profesiinoi pidhotovky : avtoref. dys.kand. ped. nauk : 13.00.04 – teoriia i metodyka profesiinoi osvity. Kyiv, 2006. 28 s.
17. Byram M. Assessing intercultural competence. Sprogforum. 2000. Vol. 6, №18. P. 8–13.
18. Hymes D. H. On communicative competence. Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 2001. 213 p.
19. PACTE 2005: Investigating Translation Competence: Conceptual and Methodological Issues / A. Hurtado, A. Beeby, M. Fernández, O. Fox, I. Kozlova, W. Neunzig, M. Presas, P. Rodríguez, L. Romero. Meta. 2005. Vol. 50. № 2. P. 609–619.
20. Quality education and competencies for life/ Workshop 3/ Background Paper. 2004.
21. Rychen S., Tiana A. Developing Key Competencies in Education : Some Lessons from International and National Experience, Geneve: UNESCO-IBE, Studies in Comparative Education.). 2004.
22. Prykhodchenko K. I. Tvorchestvo osvityno-vykhovno seredovyshe : teoretychni i praktychni kontsepty : monohrafiia. Donetsk : Vyd-vo «Noulidzh» (donetske viddilennia), 2011. 382 s.
23. Bykov V. Yu. Teoretyko-metodolohichni zasady modeliuvannia navchalnoho seredovyscha suchasnykh pedahohichnykh system / Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia: zb. nauk. prats / [za red. V. Yu. Bykova. Yu. O. Zhuka] / Instytut zasobiv navchannia APN Ukrainy. Kyiv : Atika. 2005. C. 5 - 15.
24. Rosenberg M. Beyond E-Learning: New Approaches to Managing and Delivering Organizational Knowledge. ASTD International Conference – June 3 – Atlanta, 2007.
25. Canale M., Swain M. Theoretical basis of communicative approaches to second language teaching and testing. Applied Linguistics. 1990. №1. P. 27- 31.
26. Omelchenko S. O. Valeonasycheni zdoroviazberezhuvalni osvityni prostir vyshchoho navchalnoho zakladu. Sloviansk : Vyd. tsentr SDPU, 2012. 131 s.
27. Borodina N. S. Naukovi zasady profesiinoho zasvoiennia linhvodydaktychnoi terminolohii studentamy filolohichnykh fakultetiv : dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk: 13.00.02. Kherson, 2007. 283 s.
28. Byram M., Esarte-Sarries V. Investigating Cultural Studies in Foreign Language Teaching: A Book for Teachers. Clevedon, United Kingdom : Multilingual Matters, Ltd. 1991. 239 p.
29. Chomsky N.A. "Linguistic Theory" in Language Teaching : B reader Contexts. North east Conference on the Teaching of Foreign Language. Wisconsin : George Banta Company, 1966. P. 173–193.
30. Kramsh Cl. Context and Culture in Language Teaching. Oxford : OUP, 1993. 295 p.
31. Sapir E. Culture, Genuine and Spurious. The American Journal of Sociology. 1999. №29 (4). R. 401–429.
32. Vlasjuk I. V. Determinational criterias of economists professional and terminological competence development. International Journal of Economics and Society. Memphis, USA: ICES Foundation, 2015. [Vol. 1, Issu 1]. P. 121-124.
33. Bondarenko H. P. Metodyka navchannia studentiv ekonomichnykh spetsialnostei ukrainskoi naukovoï terminolohii v umovakh skhidnoho rehionu Ukrainy: dys. kand. ped. nauk: 13.00.02 / Skhidnoukrainskyi natsionalnyi un-t im. Volodymyra Dalia. Luhansk, 2008. 260 s.
34. Dobrovolska L. A., Varenko V. M. Ukrainska aviatsiina terminolohiia: problemy formuvannia ta funktsionuvannia. Kyiv : Humanitarna osvita v tekhnichnykh vyshchykh navchalnykh zakladakh. 2017. Vyp. 35. S. 5-9.
35. Pidruchna Z. F. Formuvannia profesiinoi komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnykh perekladachiv u protsesi fakhovoi pidhotovky : dys... kand. nauk: 13.00.04. 2009. 260 s.
36. Vakhnytska M. H. Profesiino-movlennieva pidhotovka pedahoha-nefiloloha v umovakh bahatomovnosti : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk : spets. 13.00.02 «Teoriia i metodyka navchannia». Kherson. derzh. un-t. Kherson, 2007. 23 s.